

monaden; es ist die gesetzlich niedergelegte oberste Harmonie und Ordnung. Diese allumfassende Ordnung musz sich nunmehr nach unten verzweigen in mehrere einzelne Ordnungen, von denen eine jede natürlich wieder ein in sich geschlossenes Ganzes (sei is auch nur ein kleineres) verkörpert" etc. (S. 70). Daarmede is de humanistische cultuurgedachte in de wetsidee ingedragen; het wetenschapsideaal is aan het persoonlijkheidsideaal ondergeschikt gemaakt: „Alle Wissenschaften werden auf den Kultur Gesichtspunkt eingelenkt; auch die Naturwissenschaften, auch die Mathematik, auch die Logik" (S. 121); *Das Wertgrundgesetz ist das Gesetz der Freiheit* (S. 92 noot).

Leibniz' natuur-monade (waarin zich het primaat van het wetenschapsideaal openbaarde), is met het humanistisch persoonlijkheidsideaal doordrongen; ze is *Wert-monade* geworden.

Het merkwaardige boek eindigt in de geloofsbelijdenis eener pantheïstisch-humanistische cultuurphilosophie: „Der Weltgeist aber spricht: Selig sind die Toten, die in der Kultur starben. Sie sollen ausruhen von ihrer Arbeitsmühsal; denn ihre Werke folgen ihnen nach" (S. 429)!

Zie van denzelfden schrijver ook: *Grundlagen der Gesellschaft* (1924), dat op dezelfde grondgedachten gebouwd is, evenals zijn *Philosophie der Zukunft* (1923).

²⁾ Voor de historische fundeering van het hier volgend uiterst summier overzicht van de ontwikkeling der christelijke wetsidee moet ik verwijzen naar mijn studiereeks: *In den strijd om een Christelijke staatkunde. Proeve eener fundeering der Calvinistische levens- en wereldbeschouwing in hare wetsidee.* (A.R. Staatkunde, 1e jrg. 1924/5 pag. 7 vlg., pag. 62 vlg., pag. 104 vlg., pag. 161 vlg.) en mijn *Calvinisme en Natuurrecht*, (uitg. firma Wed. v. Wijngen, Amersfoort) blz. 3 vlg.

³⁾ Deze trekken zijn in **Stahl's** rechtsphilosophie overgegaan. De wetsidee, waarin zijn rechtsbeschouwing is verankerd, is de idee der „Sittliche Weltordnung", een rijk der persoonlijkheid, waarin de persoonlijke God de soeverein is. Ook de staat is een zedelijk rijk, evenals in den hoogsten zin des woords het koninkrijk Gods een zedelijk rijk is. Evenals nu in het rijk Gods de persoonlijke heerschappij van den persoonlijken God heerscht, zoo is ook in den staat boven de menschen een persoonlijke heerschappij opgericht. Het is het meest natuurlijk, dat het overheidsgezag ook in een natuurlijke persoonlijkheid (den koning) zijn centrum vindt. In de *monarchie* wordt de staat persoonlijk (het *monarchistisch princip*!). Ook hier geldt het intusschen een heerschappij naar *zedelijk-intellectueele* doeleinden en ook hier behooren dus de menschen te gehoorzamen in vrijheid, doordat de orde, die boven hen staat, ook tegelijk hun eigen ware wezen en wil uitmaakt.

In dit alles openbaart zich de eenzijdig personalistische trek der Lutheraansche levens- en wereldbeschouwing, een *personalisme*, dat overigens in geen deele met het *humanistisch persoonlijkheidsideaal* mag worden verward.

De historisch-quietistische trek van het Lutheranisme openbaart zich in **Stahl's** praegnante opvatting van „Gottes Fügung in der Geschichte", in zijn legitimiteitsleer en zijn ongetwijfeld door de romantiek en de historische school beïnvloede, schier mystische vereering van het historisch-organisch geworden. Het valt niet te loochenen, dat onder Stahl's invloed de Lutheraansche zuurdeesem ook in de anti-revolutionaire staatsleer heeft doorgewerkt.

Toch heeft de moderne Calvinistische richting in deze staatsleer van meet af, met **Goen van Prinsterer** voorop (zie zijn schoon geschrift: *Ter nagedachtenis van Stahl*) op het verschil tusschen Lutheraansche en Calvinistische gezagsleer gewezen. („Stahl was Lutheraan, ik bleef Calvinist"). Vgl. ook Prof. dr. **D. P. D. Fabius**, *Het Wezen van het Calvinisme* (in „Schild en Pijl").

Zie voorts mijn: *Calvinisme en Natuurrecht*, blz. 18 vlg. Een kritische zuivering van de antirevolutionaire staatsleer op Calvinistischen grondslag zal moeten aanvangen met een analyse van het type der christelijke wetsidee, dat aan de verschillende richtingen in deze leer ten grondslag ligt.

De verschijning van het bekende proefschrift van Mr. **Leendertz**: *De grond van het Overheidsgezag in de antirevolutionaire staatsleer* was, vanuit dit oogpunt bezien, „ein unerfreuliches Ereignis". Wanneer men, gelijk deze schrijver doet, met de Kantiaansche onderscheiding tusschen „Sein" en „Sollen" gewapend, zijn geheele vernunft gaat spitsen op een onderzoek naar die punten in de antirevolutionaire staatsleer, waarop tegen dit Kantiaansch criterium is ge-